

Vattenmöllan ligger i en by mellan Mölle och Lerhamn i nordvästra Skåne. Den byggdes 1758 och ersatte då en äldre, mindre kvarn.

Vattenmöllan fick en ny ägare 2003, som inte ville att den gamla kvarnen skulle förfalla ytterligare och så småningom försvinna.

En förening bildades som tog som sin uppgift att rädda möllan. Själva byggnaden är säkrad sedan flera år, och ett av de två vattenhjulen kom nyligen på plats. Restaureringen av kvarndammen har börjat.

Följ återuppbyggnaden steg för steg, och läs om vänföreningens planer för de närmaste åren.

Vattenmöllans hemsida
www.vattenmollan.se

Lilla
Förlaget

ISBN 978-91-87108-13-6

Krapperups gamla vattenmølla

Vänföreningens lägesrapport 2020

KRAPPERUPS GAMLA VATTENMÖLLA – VÄNFÖRENINGENS
LÄGESRAPPORT 2020

Krapperups gamla vattenmölla

Vänföreningens
lägesrapport 2020

Information och beställning

Lilla Förlaget
Mölle Hamnallé 22 D, 263 77 Mölle
info@lillaforlaget.se
070-844 81 25
lillaforlaget.se

Krapperups gamla vattenmölla – Vänföreningens
lägesrapport 2020

© 2020 Föreningen Vattenmöllans Vänner
Redigering och original Lilla Förlaget, Mölle
Foto framsida Hasse Hansson
Foto baksida Bo Hansson
Tryck Books on Demand
ISBN 978-91-87108-13-6

INNEHÅLL

Besök–medlemskap–medverkan 6

Idéer, svett och pengar 8
Arbete och organisation 10
Många besöker oss 12

På samma plats sedan 1617 15

Det stora kvarnbygget i Vattenmöllan 1758 16
Viktiga årtal från 1617 till 2020 18
»Förfäderna träder fram ur glömskan« 20
Olaus Magnus bilder av kvarnar 24
Vattenmöllans historia 26

Vattnet satte fart på vattenhjulen som drev kvarnstenarna 30

Ingen vacker syn i början 34

Restaureringen sätter igång – ger resultat 36
Historiekorrekt restaurering av Vattenmölla,
ett exempel på en artikel i HD 38
Sedan 2018 är möllans maskineri i fokus 40
Insättning och montering av vattenhjulet 42

Vattenfrågan på väg att lösas 44

Vattenbrist – gammalt problem 46
Havsöring går upp i Vattenmöllebäcken 48

Frågor och svar 50

Referenser och kommentarer 52

Ritningar 53

Besök-medlemskap-medverkan

VATTENMÖLLAN ÄR NAMNET på en liten by på Kullahalvöns västkust mellan Lerhamn och Mölle. Den ligger på gränsen mellan odlad åkermark och strandfälad.

Byn består av tre gårdar och ett hus som tidigare var banvaktsstuga. Den som är på väg från Höganäs mot Mölle, och går eller cyklar på den gamla banvallen, ser byn när hon eller han kommer till banvaktsstugan.

Vattenmöllan är också namnet på den kvarnanläggning som utgör den sydligaste gården i byn. Så länge kvarnen var i bruk fick den sitt vatten från bäcken som rinner förbi.

Det är cirka sextio år mellan bilderna på nästa sida. Det mest slående är att mycket är sig likt i de tre gårdarna, liksom på markerna runt omkring.

Vattenmöllegården är den gård som har ändrats lite mer än de andra, och den största förändringen är att undantaget har rivits.

Bilden från 1950-talet visar att undantaget låg längst söderut och i rät vinkel till möllan. Kvarnrännan flöt

alldeles utanför undantaget, och strax bortom den gick bäcken.

Mellan undantagets östra gavel och möllan fanns det en minimal genomgång på bara någon halvmeter. Där undantaget låg är i dag en gräsmatta, och nedanför den finns några uthus.

Det som tidigare var ett stall byggde Hasse Hansson, den nye ägaren, om till bostad under några år efter sitt övertagande 2003.

En annan större förändring av exteriören gäller möllarebostaden, sammanbyggd med kvarnen. Det gamla korsvirket är återställt, och plåten på taket på bilden från 2010-talet är i dag ersatt av vass, en återgång till det gamla takmaterialet.

För att besöka Vattenmöllan kan man följa Kullaleden, antingen från Möllehålllet eller Nyhamnslägehålllet. Det går också att komma med bil, men det finns bara ett litet antal parkeringsplatser i närheten av Vattenmöllan.

Byn på 2010-talet

Foto Bertil Hagberg, Sesamphoto 2010

Byn på 1950-talet

Foto Försvärsstaten 1961

Idéer, svett och pengar

NÄR HASSE HANSSON köpte Vattenmöllegården av familjen Gyllenstierna 2003 kom den tillbaka i släkten som hade bott där i flera hundra år.

Hasse har berättat att han emellertid snart blev orolig för vad som skulle kunna hända med den förfallna gamla kvarnen, som hörde till fastigheten.

Skulle han ställas till svars om den föll ihop? Skulle han bli betalnings-skyldig? En annan idé låg på lut: Tänk om vattenmöllan skulle kunna räddas! Hasse frågade runt för att få klarhet i juridiken och kunna bedöma utsikterna för en räddningsaktion.

Han talade med stadsantikvarien i Höganäs, Henrik Ranby, intendenten på Krapperup, Margareta Ramsay, arkitekt Bert Burger i Lerhamn och flera andra. I denna tidiga krets fanns också Anna Andersson, Elsa Assim Persson, Torsten Loodberg, Håkan Orwén, Fredrika Ramsay och Caroline Ranby.

Kontentan blev att det *skulle* vara möjligt att stoppa förfallet. Ja, att det till och med skulle gå att återuppbygga möllan så att den skulle kunna ge dagens människor en uppfattning om hur man malde med vattenkraft förr i tiden.

En omsorgsfull planering började. Det gällde att skärskåda dokumenten i Krapperups godsarkiv för att förstå hur kvarnen hade sett ut när den var i drift. En annan viktig del var att mäta in kvarnen och bäcken i relation till marken omkring. Det var också till god hjälp att besöka andra vattenkvarnar, bland annat den närliggande och snarlika Pålsjö mölla utanför Helsingborg.

Allt detta kunskapande gav uppgifter som var nödvändiga för att avgöra hur såväl byggnaden som kvarnmaskineriet skulle kunna återskapas.

Personerna i den ledande gruppen lade ned oräkneliga timmar på att få ihop ett bra underlag för nästa steg: Att kontakta tänkbara bidragsgivare för att skaffa pengar till återuppbyggnaden.

Krapperupsstiftelsen gav tidigt ett stort bidrag, vilket fick igång arbetet på allvar. Flera tillskyndare kom med, och skaran av bidragsgivare växte. Alla större projekt har i huvudsak finansierats med anslag och bidrag från fonder och stiftelser, allmänna bidragsorganisationer, myndigheter och sponsorer, se logotyperna på nästa sida.

Antalet medlemmar i vänföreningen var 44 personer vid årsskiftet 2019/2020, en ökning med 10 sedan året innan. Medlemmarnas årsavgifter bidrar till föreningens ekonomi.

Arbetsdagarna, se sidan 10, betyder också en hel del för att hålla nere kostnaderna och sprida intresset för vattenmöllan.

Bland medlemmarna finns stor kompetens som kommer restaureringen till godo. Det gäller bland annat antikvariska kunskaper och erfarenhet av vattenfrågor och byggteknik. Medlemmar – i och utanför styrelsen – är vana att leda projekt och att informera om dem.

Från 2017 innebar ett flerårigt bidrag från EU:s Leaderprojekt mycket för att

driva arbetet med restaureringen framåt. Pengarna kunde bland annat bekosta förbättring av kvarnrännans utlopp, omläggning av loftgång, två kvarnaxlar och ett vattenhjul med tillhörande maskineri.

Tillkommande finansiering från Sparbanken Gripen och Riksantikvarieämbetet gör det möjligt att bygga den återstående »andra linjen« inne i möllan, det vill säga ytterligare ett vattenhjul med tillbehör. Förhoppningsvis kan det slutföras under 2021.

STIERNSTEDT KOCKENHUS
KULTURFÖRENING

Arbete och organisation

VATTENMÖLLEKOMMITTÉN BILDADES

2004 för att bevara den gamla kvarnen. Kommittén ombildades 2010 till Föreningen Vattenmöllans Vänner. Det är en ideell förening med kulturhistorisk inriktning.

Vänföreningen leds av en styrelse med åtta personer. Hasse Hansson är ordförande och Bo Hansson är sekreterare.

Det är enkelt att bli medlem. Anmäl dig genom att mejla till: info@vattenmollan.se. Skriv namn, mobiltelefon, gatadress, postnummer och ort.

Medlemsavgiften är 250 kronor för 2020, och du betalar till bankgirokonto 693-6520. Som medlem får du:

- Löpande information genom hemsidan och nyhetsbrevet
- Kallelse till visningar, årsmöten och andra föreningsmöten
- Erbjudande att delta i arbetet

Det har krävts mycket praktiskt arbete sedan 2005 för att sätta möllan i stånd och att rekonstruera kvarnmaskineriet.

Större delen av allt detta har föreningen upphandlat, och det har utförts av yrkesfolk. Styrelsens uppgift har först och främst varit att planera kom-

FÖRENINGENS ÄNDAMÅL

- att initiera kulturhistorisk forskning som kan ligga till grund för att återuppbygga vattenmöllan på fastigheten Krapperup 19:2 i Brunnby socken, Höganäs kommun, Skåne län,
- att vårda och bevara vattenmöllan,
- att presentera vattenmöllan och dess betydelse i det dåtida samhället för alla intresserade samt
- att samla kunskap om vattenmøllor och att sprida denna kunskap på ett engagerande vis.

Läs vidare: stadgarna, se referenserna på sidan 52.

mande arbeten och att skaffa pengar. Parallellt med upphandling och finansiering har styrelsen kontaktat tänkbara hantverkare, experter med flera och valt ut vilka som ska få göra de olika jobben.

Några gånger per år har styrelsen kallat till arbetsdagar. Den senaste hölls i mitten av maj 2020, och då gällde det att måla möllans tre portar/dörrar, att städa loftgolvet, att snickra en bro och att röja ris och sly omkring den nygrävda delen av kvarndammen. Bilderna på nästa sida ger några glimtar från den arbetsdagen.

Andra gånger har det handlat om att rensa i kvarnrännan, att städa inomhus, att renovera skåp, att ta mått för kommande arbeten och mycket annat.

En arbetsdag i maj 2020

Foto Christer Wallentin

Många besöker oss

MÖLLORNAS DAG ORDNAS årligen i hela Skåne i juli, och Vattenmöllan har varit med sedan 2015. Sedan 2017 deltar föreningen också i EU-dagen *Mitt Europa* som hålls en dag i maj.

Båda dessa arrangemang drar mycket folk. Därtill kommer många både allmänna och skräddarsydda visningar. Bästa besöksåret hittills var 2019 då det på de 10 allmänna visningarna och de 15 efterfrågestyrda visningarna kom cirka 420 personer. Coronapandemin 2020 tvingade emellertid föreningen att ställa in det mesta.

Möllornas Dag 2018 var något extra. Då kunde föreningen visa en ny utställning. Dessutom hade kvarnaxlarna satts in och fått påmonterat attrapper som gav en hum om hur vattenhjulen skulle komma att se ut.

I Vattenmöllans nyhetsbrev beskrev föreningens sekreterare dagen så här:

Den 1 juli visade vi Vattenmöllan på Möllornas Dag. Nytt för i år var att besökarna kunde se våra två nyinstallerade kvarnaxlar, som vardera väger 700 kilo. Vi har också byggt två vattenhjulsattrapper med diametern 4 meter och monterat dem på axlarna.

Publiken fick därmed en hum om hur allt kommer att se ut när det är klart. Vi informerade om vårt Leaderprojekt och om betydelsen av att vi får stöd från EU.

Drygt 60 besökare fick höra Bo Hansson berätta historien om Vattenmöllan och om arbetet i Föreningen Vattenmöllans Vänner. Han redovisade också hur restaureringsarbetet finansieras.

Henrik Ranby berättade om kvarnens funktion och arbetet med att restaurera den. Caroline Ranby och Margareta Ramsay visade vår nya permanenta utställning.

Birgitta Hansson, Anders Myrsten och Fredrika Ramsay såg till att alla trivdes och fick relevant information om föreningens arbete.

Det var påfallande många förstagångsbesökare. Våra internationella gäster kom denna gång från Danmark och Schweiz. Många uttryckte sin stora tacksamhet för att det finns entusiaster som arbetar med att bevara landets kulturhistoriska minnen. Många pekade också, med stor tillfredsställelse, på hur mycket som hade gjorts sedan förra gången de besökte möllan.

Föreningen bjöd på förfriskningar och tilltugg. Vi är glada för det stora intresset.

Foto Christer Wallentin

Utställningsmakare var Margareta Ramsay och Caroline Ranby. Deras utställning är permanent och visas på loftgolvet under takåsen. Collaget här intill innehåller Carolines bilder från dagen.

På samma plats sedan 1617

ÅTMINSTONE SEDAN 1617, troligen ännu längre, har det legat en vattenkvarn i byn Vattenmöllan. Byn är belägen på Kullahalvön i nordvästra Skåne. Den nuvarande möllan byggdes 1758 och fick två vattenhjul. Det var Krapperups ägare Petter Gotthard von Kochen som tog initiativ till bygget.

På den här platsen har det, förutom möllan, legat flera olika byggnader – och gör så än i dag. Här har det funnits en bostad för möllaren, ett stall, en loge och ett undantagshus. Till möllan hörde nämligen även ett lantbruk.

Den nuvarande möllarebostaden, som är sammanbyggd med kvarnen, uppfördes på 1830-talet.

Kvarnen var i drift till 1897. Därefter blev den stående oanvänd, och kvarndammen lades igen. Maskineriet revs ut 1911, men delar av kvarnstolen fick stå kvar inne i byggnaden.

Vattenmöllekommittén bildades 2004 sedan fastigheten hade fått en ny ägare året innan. Möllan var då i ett mycket dåligt skick och det fanns risk för att den västra muren skulle rasa.

En av de första åtgärderna blev därför att söka pengar för att säkra denna del av byggnaden. När detta var klart gällde det att renovera resten av kvarnbyggnaden, och att sedan rekonstruera vattenhjulen och kvarnmaskineriet.

År 2010 ombildades kommittén till en ideell förening: Föreningen Vattenmöllans Vänner.

Bilden överst visar anblicken för en besökare som kommer ned från den gamla banvallen. Till vänster på bilden syns taket på möllan med loftporten, där spannmålen togs in. Till höger ligger möllarebostaden, sammanbyggd med möllan. I bakgrunden Öresund. **Bilden underst** tog fotografen stående framför grinden mot fäladen, där Vattenmöllans mark slutar. Foto Christer Wallentin

Det stora kvarnbygget i Vattenmöllan 1758¹

TISDAGSMORGONEN DEN 23 MAJ 1758 var en solig och vindstilla dag i Kulla-bygden. På godset Krapperup planerades dagens arbeten i jordbruket och trädgården. Förutom de sysslor som måste utföras varje dag – djurskötsel och mjölkning, hämtning av ved och vatten, eldning i spisar, städning och matlagning – skulle man i dag sätta ut savoykålsplanter och riddarplanter i trädgårdshagarna väster om borgen.

Godsherren själv, Petter Gotthard von Kochen, tog dock inte del i detta arbete.² Han var upptagen med sitt för tillfället mest betydande projekt, bygandet av en helt ny kvarn i byn Vattenmöllan ett stycke norr om Krapperup.

På eftermiddagen denna soliga, men lite kyliga majdag 1758 – vinden hade nu börjat friska i från öster – red han därför den korta sträckan från Krapperup till Vattenmöllan för att inspektera det nyligen påbörjade bygget. Väl på plats möttes han av ett myller av personer och aktiviteter.

Murmästare Franck från Ängelholm, som med sina gesäller ansvarade för

att nya gråstensväggar blev uppmurade, hade anlänt till byggarbetsplatsen under gårdagen, medan timmermannen Bengt Andersson från Rafteboda nära Kvidinge, hade arbetat i flera veckor. Hans första uppgift hade varit att leta upp timmer till kvarnens inredning. Därtill var en stor del av godsets bönder igång med det tunga arbetet att gräva för grunden.

Ännu hade man inte hunnit så långt. Den gamla vattenkvarnen, som varit rejält förfallen, hade rivits under gårdagen och man hade precis börjat gräva för en helt ny grundmur. Timmermannen och sågskäraren var sedan några dagar klara med att hugga till timret. Sågskäraren, som därmed slutfört sitt uppdrag, hade rest hem medan timmermannen hade påbörjat arbetet med att sätta samman kvarnstolen.

När von Kochen anlände till platsen utåt eftermiddagen pågick ännu grävningsarbetet för grunden och stora jordvallar hade kastats upp. Vid sidan av byggarbetsplatsen stod den gamla kvarnens möllarebostad kvar, en korsvirkeslänga med halmtak. Den nya kvarnen skulle placeras alldeles intill denna boningslänga. På platsen låg även två andra korsvirkesbyggnader, möllaregårdens stall och loge. Här fanns också den gamla kvarnbyggnadens damm och vattenränna, vilken några man höll på att rensa jord ur.

Vi får förmoda att von Kochen förhörde sig med murmästare Franck och timmerman Andersson om hur arbetet framskred. Kanske diskuterade de hur de skulle komma till rätta med den vattenrika marken och få murarna säkert grundlagda.

För von Kochen var detta ett stort och viktigt bygge, en vattenkvarn med två vattenhjul och två par stenar, som skulle komplettera godsets vädermølla vid Bräcke. Huruvida von Kochen var nöjd med det han såg på eftermiddagen den 23 maj vet vi inte. På kvällen noterade han helt kort i sin journal:

warit EM wed gl: Wattmyllan, hwarest till Grundens anläggning ännu blifwit grafwen och Jorden upkastat. Eod: ock Timberman i detta MylleArbete continuerat.³

Under hela sin tid på Krapperup förde von Kochen en journal/dagbok som bitvis är både konkret och utförlig. Den ligger till grund för Caroline Ranbys skildring ovan, se referenserna på sidan 52.

Petter Gotthard von Kochen
Krapperups ägare 1734–1764

¹ Caroline Ranby, i *Kullabygd 2014*, s. 63–64.

² Petter Gotthard von Kochen (1685–1764) ägde Krapperup under 30 år, från 1734 till sin död.

³ Krapperups godsarkiv, LI:3.

Viktiga årtal från 1617 till 2020

1617 Vattenmöllan omnämns för första gången i skriftliga källor.

1692 Den första beskrivningen av kvarnen görs. Kvarnen var mindre än dagens byggnad och hade bara ett vattenhjul.

1718 Den äldsta kartan över Vattenmöllan upprättas av Anton Ciöpingar. Bilden på nästa sida visar ett utsnitt ur kartan.

1758 Den befintliga kvarnen med två vattenhjul uppförs av Petter Gotthard von Kochen, Krapperups ägare. För arbetet svarar timmerman Bengt Andersson, Rafteboda, och murmästare Franck, Ängelholm. Den 12 augusti är det första vattenhjulet klart, och man provar att mala. Den 11 december mal man för första gången med båda paret stenar.

1759 Ett arrendekontrakt upprättas mellan Krapperups ägare och möllaren Anders Nilsson.

1787 Vattenmöllan synas. Förutom kvarnen består vattenmöllan av ett boningshus och två uthus. Boningshuset är sammanbyggt med kvarnen; det är möllarens bostad.

1830-talet Den gamla möllarebostaden ersätts med ett nytt hus på samma plats.

1897 All malning upphör. Möllaren Sven Berggren tar i stället över Bräcke mölla. Hans svärson börjar bruka Vattenmöllan som torp. Kvarnverket tillfaller jordägaren, Krapperup, och kvarndammen läggs igen.

1911 Kvarnverket rivs, men kvarnhuset får stå kvar.

1930-talet Norra delen av kvarnhuset får ett nytt tak. En brädgavel sätts upp mot husets södra del, där kvarnverket har stått. Rester av kvarnstolen får vara kvar. Norra delen av huset görs om till matkällare och förråd.

2003 Hasse Hansson blir ny ägare, och Vattenmöllekommittén bildas året därpå.

2005 Arbetet med att restaurera vattenmöllan börjar. Väggar och tak är i ett bedrövligt skick och möllan är till stor del vattenfylld.

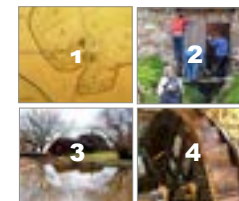
2010 Vattenmöllekommittén ombildas till en ideell förening med namnet Föreningen Vattenmöllans Vänner.

2016 Restaureringen av Krapperups gamla vattenmölla genomförs nu inom ramen för ett Leaderprojekt med stöd av EU.

2018 Två rekonstruerade kvarnaxlar sätts på plats.

2020 Den del av den gamla kvarndammen som låg söder om bäcken återskapas.

2020 Det första vattenhjulet monterar. Därefter sätts kronhjul och drev in. Maskineriet kompletteras med kvarnstenar under 2020.

1 Anton Ciöpingar ritade 1718 den första kartan över Vattenmöllan. Kvarndammen markeras med F. **2** En arbetsdag 2010. Porten till möllan tjäras av Henrik Ranby, Torsten Loodberg och Fredrika Ramsay. I förgrunden Hasse Hansson. **3** En del av den gamla kvarndammen restaurerades våren 2020. **4** Det första vattenhjulet kom på plats i mars 2020.

Foton
2 Caroline Ranby
3 Henrik Ranby
4 Hasse Hansson

»Förfäderna träder fram ur glömskan«

BORTOM TÄTORTER OCH asfalt blommar ännu bondens landskap – det öppna landskapet med rötter tusentals år tillbaka i tiden. För bara några generationer sedan var de flesta svenskar delaktiga i hävden av detta landskap. Idag är bara tre procent yrkesverksamma jordbrukare – det är på dem och deras villkor det beror om vi skall få behålla detta »Sköna Sverige«.

När småjordbruken i Skåne och på andra platser i vårt land lades ner på 50- och 60-talen, upphörde en mångtusensårig tradition. Det öppna landskapet växer snabbt igen när raspet från betande mular tystnar.

Där hästfibblans små solar lyste, sänker sig snart granskogens mörker. Med granplanteringar mörknar inte bara Sverige utan också vårt sinnelag. Att vara bonde är någonting stort! Det är att förvalta livet självt.

De som är satta att besluta om jordbrukets framtid har ett oerhört stort ansvar. Deras beslut får konsekvenser för hela det Sverige vi känner idag. »Bönder är ett envist och tjurigt släkte« hör man en del säga. »Tack och lov för det«, brukar jag svara. Respekten och

kärleken till dels det gamla kulturlandskapet, dels till bönderna i min hemtrakt, har varit drivfjädern för mig att skriva denna skrift.

Den bild vi har av vårt förflutna, av vår svenska historia, är ofta den som skolan en gång förmedlade. Låt vara att kunskaperna berikats av romaner med historisk bakgrund eller fångslande TV-program som Raskens och Utvandarna.

Rikets historia är ju visserligen dess invånares, men ens egen relation till det förflutnas villkor och till de människor som en gång levat framstår för flertalet av oss knappast i ett klart sammanhang.

Behovet att få sitt ursprung förankrat i det förgångna och på det viset stärka samhörigheten med det som en gång varit kan inte helt tillgodoses av någon allmän historieskrivning.

Detta har bland annat tagit sig uttryck i ett alltmer utbredd intresse för släktforskning. Det som den unika svenska kyrkobokföringen alltsedan 1600-talet lämnat efter sig, används nu flitigare än någonsin.

Det sista arrendatorparet. Beata och John Albin Hansson var Hasse Hanssons farmor och farfar. De brukade gården i Vattenmöllan fram till 1956. Två år senare dog John Albin, 70 år gammal.

Farmor Beata bodde kvar i Vattenmöllan några år, men flyttade sedan till Nyhamnsläge och därefter vidare till Brunnby.
Foto Privat

Även hembygdens historia omhuldas. I ett socialt och geografiskt rörligt samhälle som vårt, där de växande tätorterna ofta dragit ett streck över seklers boendekontinuitet, utgör hembygdens speciella kultur och historia för de flesta av oss inte längre något naturligt arv från våra fäder. Behovet av kunskap om den trakt, där vi för längre eller kortare tid slagit ner våra bopålar avspeglas i det växande antal studiecirkelar och kurser, som hembygdsföreningarna runt om i landet anordnar.

Därför har denna lilla skrift tillkommit som ett bidrag till släktens och dess gårdars historia. Det har varit förenat med uppoffring av tid, arbete, resor och kostnader av flera slag, men samtidigt väldigt stimulerande. Till alla de inom och utom släkten som lämnat upplysningar och meddelat personliga uppgifter får

jag härmed uttala mitt stora tack. Jag hoppas att denna släktbok skall tjäna till att stärka kärleken till hembygden, och öka pieteten för dess minnen.

I denna skrift träder förfäder till min far, Johan Hansson i Vattenmöllan och hans närmaste anförvanter, fram ur glömskan. De flesta släktlinjer har kunnat följas minst fem generationer bakåt, och i några fall spåras de till början av 1700-talet.

De flesta av dessa människor var bönder, några fiskare eller sjömän, och av övriga yrken finns trädgårdsmästare, murare och möllare representerade. I allmänhet var de födda i någon av Luggude härads socknar och de tillbringade hela sitt liv i hembygden.

Nordamerika lockade många av den tidens Brunnbybor. In- och utflyttnings-

Utdraget ur boken fortsätter på nästa sida →

→ längder för Brunnby socken åren 1862–94 ger svar på många frågor när det gäller utvandringen från Brunnby.

Amerika blev något av ett andra fosterland i gamla tider, och de flesta familjer hade släktingar däröver. Min farfars äldre bror, Bengt Hansson, är dock den ende i den närmre släkten som sökt sig över till det stora landet i väster.

Att sonen eller svärsonen tog över brukningen eller arrendet av gården var förr något naturligt. Föräldrarna flyttade då in i sin undantagsstuga. De hade sina barn och barnbarn nära och det gav dem en viss trygghet på ålderdomen.

Min far var den förste i släkten som fick möjlighet att studera vidare, och med en examen från tekniska läroverket i Hässleholm var bondens yrke för honom inte att tänka på.

Farfar, John Albin Hansson, var således den siste arrendatorn av gården, och marken införlivades efter hans pensionering 1955 med granngårdens.

Kvarnen i Vattenmöllan hade dessförinnan varit i bruk under flera hundra år, och dess äldsta historia daterar sig till den tid då Skåne fortfarande var danskt. ☐

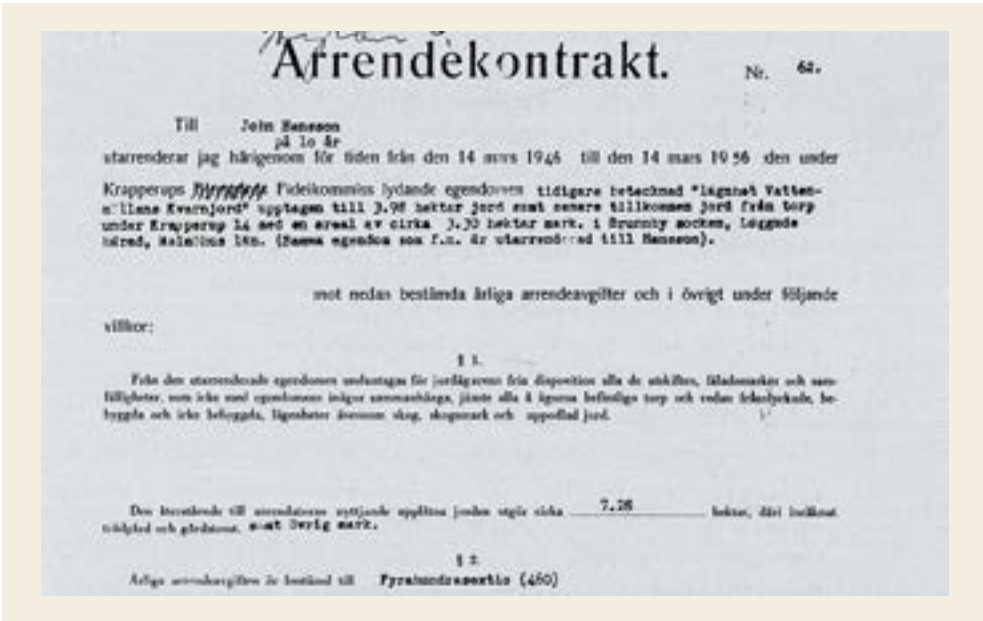
Olof Krumlindes målning från Vattenmöllan i början av 1900-talet. Den röd-vita gaveln till höger hör till kvarnen; bakom den skymtar möllarebostaden. I bakgrunden syns den andra gården i byn. I privat ägo

Foto Magnus Hellstrand

Ovanstående foto visar Anette Jönsson på gårdsplanen till Vattenmöllan, kvarnen. Fotot är taget av den kände fotografen Lundh i Mölle någon gång i mitten av 1920-talet. Fotot såldes som vykort.

Olaus Magnus bilder av kvarnar

Kommentar till första bilden

Bilden är ur Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* från 1555. Den visar en vattenmølla med underfallshjul i genomskärning.

Vattenhjul, kronhjul och drill är tydligt avbildade, liksom spannmålstratten. Däremot syns inte kvarnstenarna.

Vattenkvarnen hade redan under 700- och 800-talet spridits från romarriket till stora delar av Västeuropa. Till Skåne nådde den på 1000-talet, till övriga Sverige på 1200-talet.

Den äldre handmalningen var ett tungt och tidskrävande arbete som vanligen var en kvinnoyssla. Med vattenkvarnarnas införande frigjordes en stor mängd kvinnlig arbetskraft.

På 1200-talet kom även väderkvarnen till Norden. Den hade utvecklats i Västasien på 900-talet och nådde Väst-europa på 1100-talet.

Källa: Janken Myrdal: Jordbruket under feodalismen 1000–1700, i *Det svenska jordbrukets historia*, Stockholm 1999.

Kommentar till andra bilden

På denna Olaus Magnus-bild är kvarnstolen, stenarna, tratten och mjøltudan mer korrekt återgivna.

Man ser dock inte kronhjul och drill.

Henrik Ranby spårade upp bilderna och skrev kommentarerna.

Första bilden

Andra bilden

Vattenmöllans historia

Texten i det följande är ett utdrag ur en rapport av Caroline Ranby med titeln *Vattenmöllan, Brunnby socken – Kulturhistorisk dokumentation 2004 med preliminärt åtgärdsprogram*. Hela rapporten finns på föreningens hemsida, se hänvisning på sidan 52.

ÄNDA SEDAN jordbrukarstenålder har malandet av spannmål till mjöl varit centralt inom livsmedelsekonomin och därmed av största intresse att kontrollera för makthavare på nationella och lokala nivåer.

Redan under antiken ersattes i högkulturens områden enkla handkvarnar med två stenar av mekaniska, bland annat beskriver den romerske arkitekten Vitruvius vattenhjul och vattenkvarnar i sin arkitekturlära från omkring år 10 f.Kr.¹

Mekaniska kvarnar introducerades i Norden under medeltiden och kom under århundraden att vara den enda avancerade mekaniska konstruktion som bondebefolkningen kom i direktkontakt med. En översikt av Skånska vattenkvarnar och vädermøllor finns i *Skånes hembygdsförbunds årsbok 1980*.

I äldre tid var vattenmøllor vanligare än vädermøllor, sannolikt därför att de var billigare att uppföra och underhålla än de mer komplicerade och för stormar och oväder utsatta vädermøllorna.

1. Vitruvius 1989, s. 247.

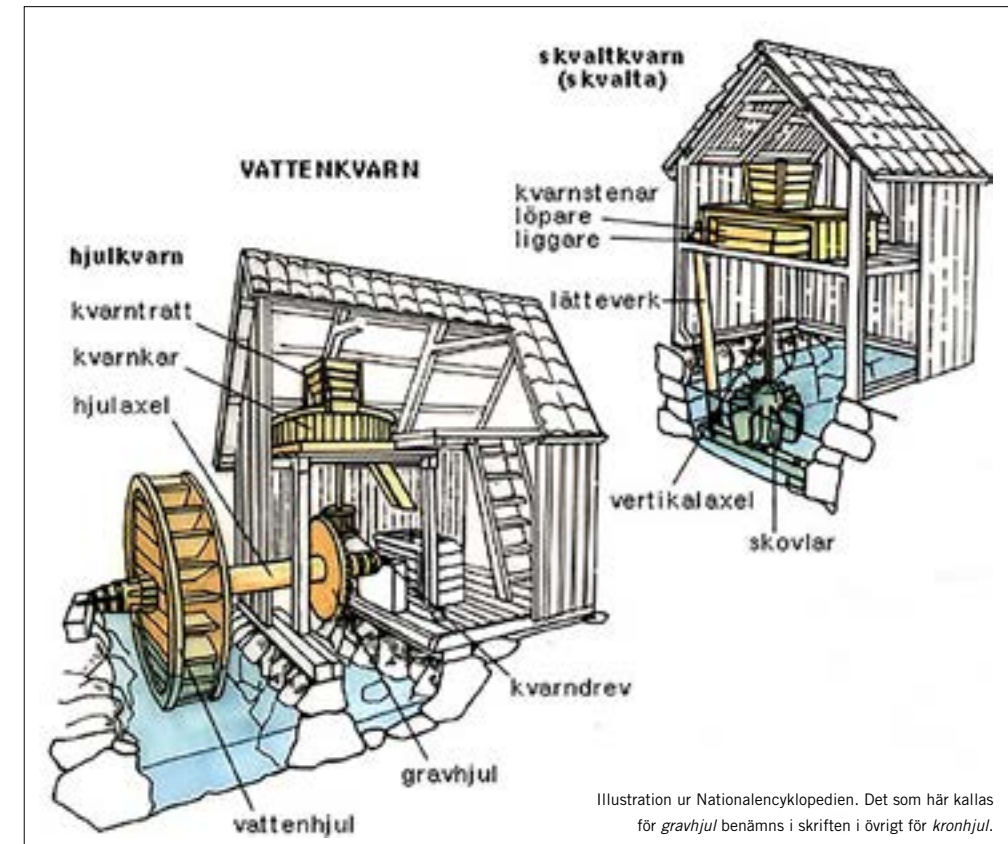
Vattenkvarnarna stod stilla vid torka och hårda vintrar, väderkvarnarna vid stiltje. Genom att ha tillgång både till väderkvarn och vattenmølla var man mindre utlämnad åt vädret.

För husbehovsmalning byggdes små skvaltkvarnar med horisontella hjul i bäckar medan större kvarnar med stående vattenhjul enligt överfalls- eller underfallskonstruktion krävde dammanläggningar, men gav en helt annan kapacitet. Sådana fungerade som så kallade tullkvarnar, i vilka bönderna fick sin spannmål mald mot avgift.

I Kullabygden ska under 1700-talet ha funnits ett 30-tal vattenmøllor, varav en hel del bör ha varit skvaltor. /.../

Av ortnamnen att döma har det i äldre tid funnits kvarnar i Mölle och Möllehässle. Bägge ortnamnen är primära bebyggelsenamn, det vill säga platsen har fått namn efter bebyggelsen. Mölle nämns 1491 och Möllehässle 1509. I Mölle fanns då en kvarn tillhörig Krapperup, i Möllehässle minst två gårdar.

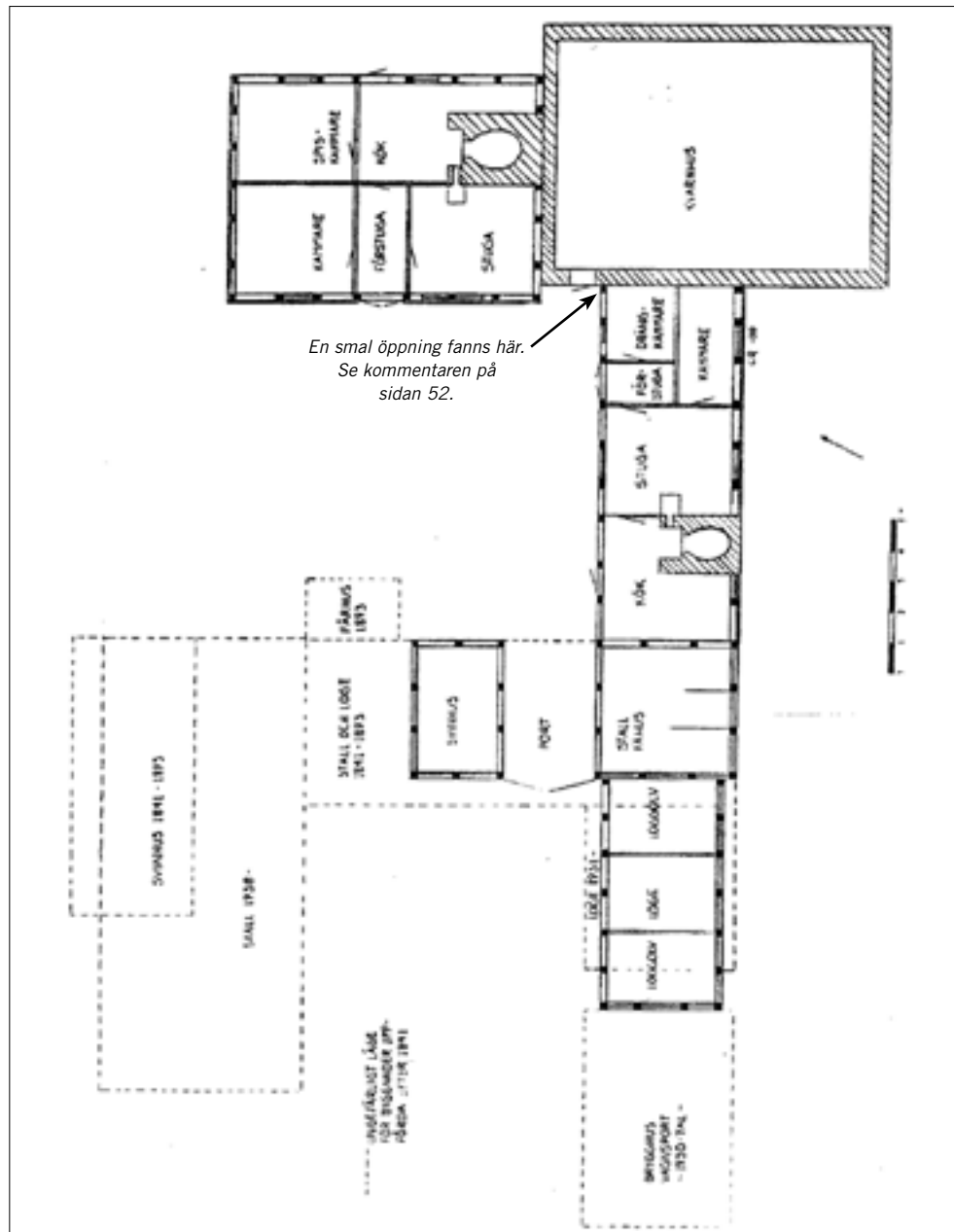
Husbehovskvarnar fanns på 1600- och 1700-talet på flera gårdar exempelvis i Möllehässle, Bökebolet, Kullagården, Smedstorp, Rågåkra och Fjälas-torp. Vissa av husbehovskvarnarna var skvaltor medan kvarnen i Möllehässle var en hjulkvarn med överfallshjul.

Mekaniska kvarnar introducerades i Norden under medeltiden och kom under århundraden att vara den enda avancerade mekaniska konstruktion som bondebefolkningen kom i direktkontakt med

Vid sekelskiftet 1800 fanns även vädermøllor som fungerade som husbehovskvarnar. Bårekulls mølla, Vattenmøllan samt Krapperups väderkvarn var samtliga skattlagda och tillhörde godset Krapperup.

Med 1800-talets jordbruksomvandling utvecklades många vattenmøllor till förmån för vädermøllor. Även sådana fanns som uppfinning sedan antiken och är i Norden dokumenterade sedan medeltiden. I Kullabygden är väderkvarnar belagda åtminstone sedan 1600-talet, då stubbamøllor avbildas på lantmäterikartor. Utdikning och täckdikning minskade vattendragens antal och kapacitet och vädermøllorna gynnas från enskifte till industrialism. →

Vattenmöllans utseende 1841 Rekonstruktionsritning av Caroline Ranby 2000. De streckade linjerna visar senare tillkomna byggnader. Årtalen anger när byggnaderna uppfördes. Se också Bert Burgers ritning på sidan 54 som visar kvarndammens läge och vattnets väg genom möllan.

Foto Marten Sjöbeck 1925

På 1920-talet Ovan: Boningslängan sedd från gårdsplanen. Till höger gamla kvarnhuset och undantaget; jämför bilden på sidan 23. Nedan: Södra längan, undantaget, med kvarnbyggnaden till höger.

Foto Marten Sjöbeck 1925

Vattnet satte fart på hjulen som drev kvarnstenarna

MÖLLAN HADE TVÅ lika stora vattenhjul, cirka 4 meter i diameter. Vattnet kom in från dammen som låg strax öster om byggnaden. När vattnet rann ned på hjulen började de snurra. Vattnet föll av hjulen, samlades upp i kvarnrännan och rann vidare mot Öresund.

Vattenhjulen drev var sin axel som via kronhjul och drev var kopplad till

kvarnstenarna. Spannmålen fylldes på i den stora tratten, gul på bilden. När spannmålen nådde kvarnstenen maldes den till mjöl som tömdes i säckar.

Modellen på nästa sida visar kvarnhuset både ute och inne. Texten beskriver hur malningen gick till från när bonden lämnade sin spannmål till när han kunde hämta ut det färdiga mjölet. På sidan 32 finns en skiss som pekar ut de olika delarna i kvarnmaskineriet.

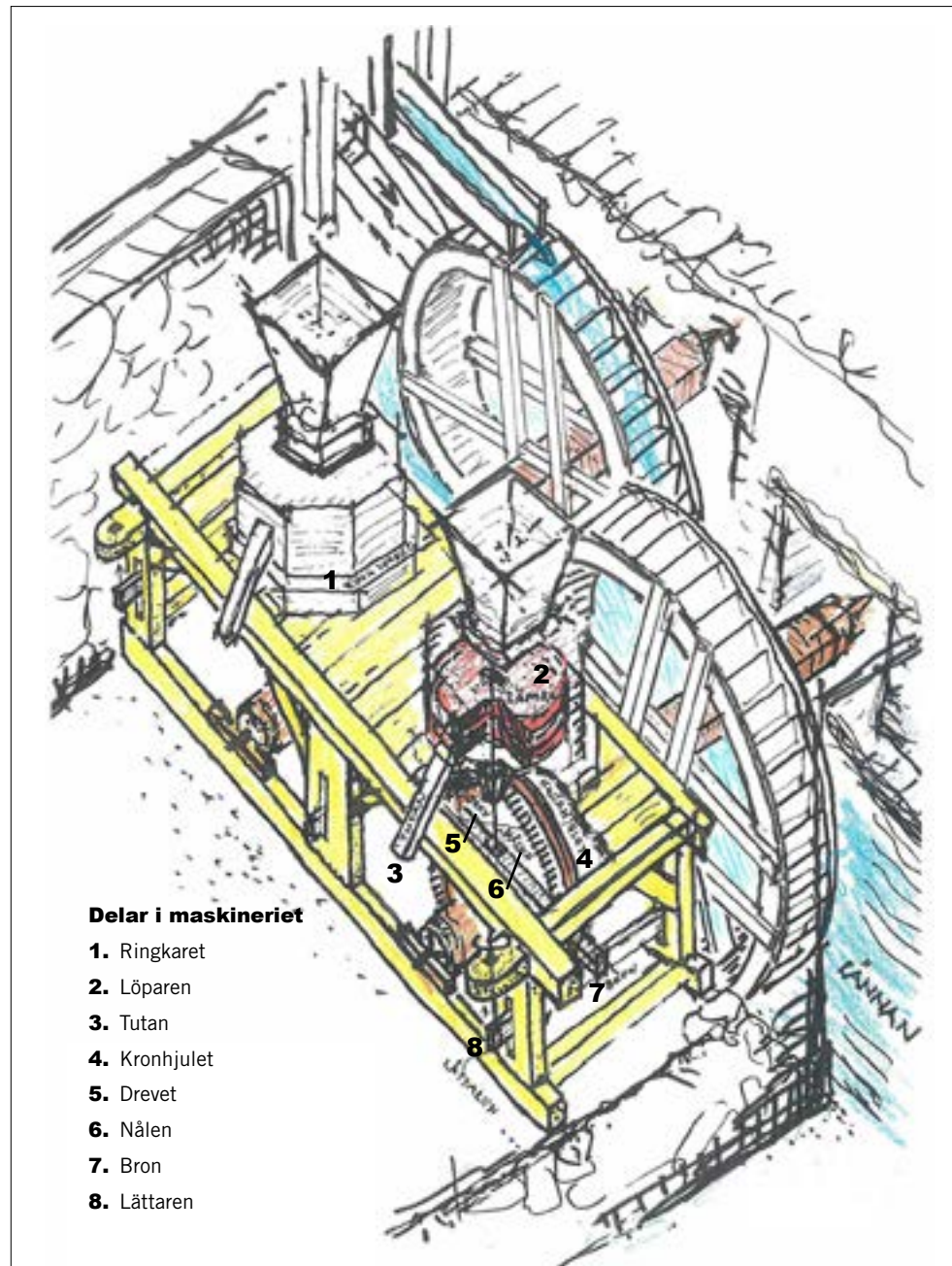

Teckning Henrik Ranby

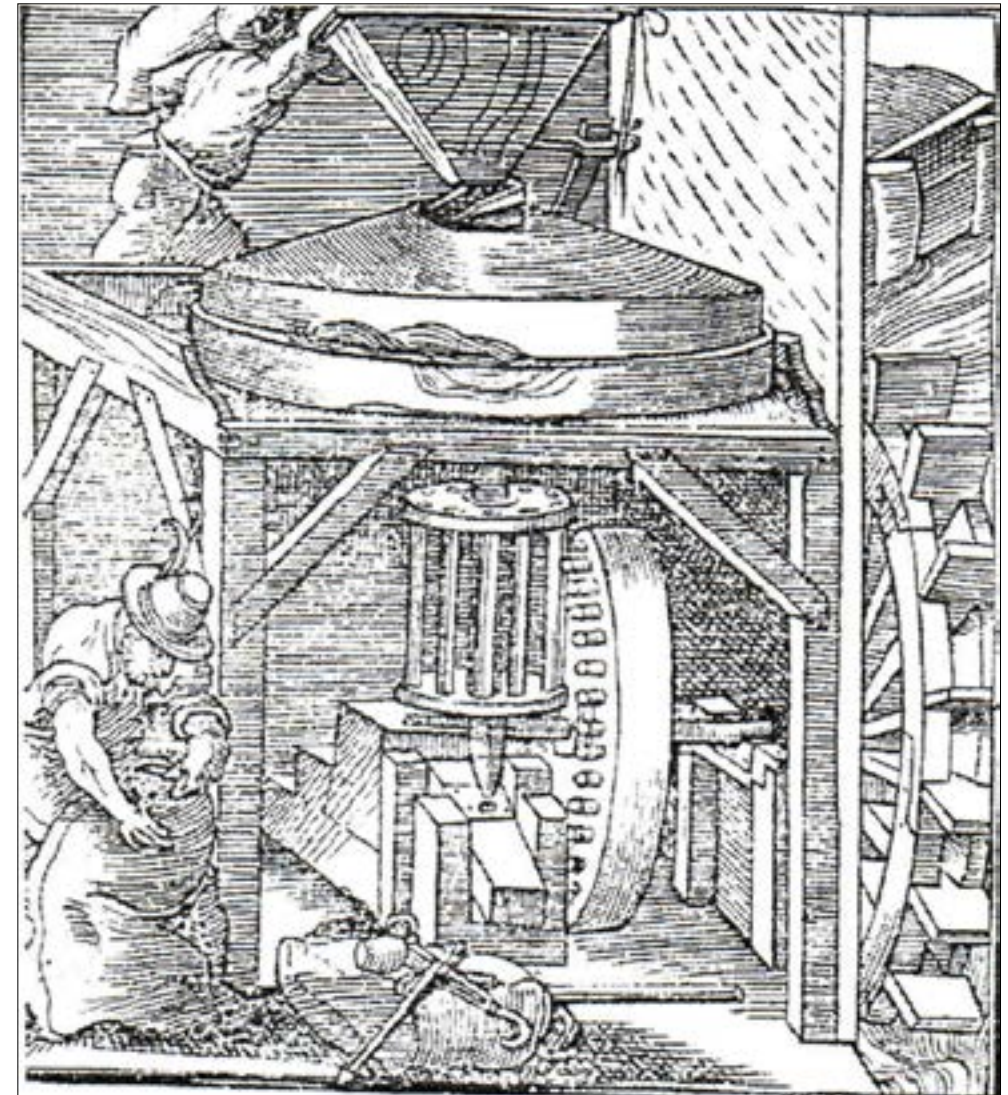

Modell av vattenmöllan som den såg ut vid 1800-talets mitt. Byggd och fotograferad av Henrik Ranby. Skala 1:50.

- 1.** Kvarnen är en överfallskvarn. Vattnet kommer från kvarndammen och rinner in i möllan via två rännor i trä. Vattnet når skovlarna ovanifrån och sätter fart på ett vattenhjul i taget. Kvarnstenen rör sig.
- 2.** Vattnet rinner ut ur möllan via kvarnrännan som går ihop med bäcken en bit ned.
- 3.** Intill vattenhjulen vilar golv och maskineri på en kraftig bockkonstruktion, den så kallade kvarnstolen.
- 4.** Spannmålen tas in via loftporten på kvarnens östra sida. Säckarna töms i den här tratten och spannmålen når kvarnstenarna.
- 5.** När spannmålen är mald lämnar mjölnaren ut det färdiga mjölet genom porten på möllans västra sida.
- 6.** På den norra sidan är kvarnen sammanbyggd med möllarebostaden.

Möllans maskineri med de två vattenhjulen till höger och bockkonstruktionen till vänster. Skiss av arkitekt Bert Burger 2008, justerad 2018.

Vattenkvarnens konstruktion enligt en illustration i Barbaros utgåva av Vitruvius *Om arkitektur, tio böcker*, utgiven 1556. Jämför med bilden till vänster. Likheterna är många.

När vattenhjulet roterar snurrar kvarnaxeln. Då rör sig kronhjulet, som hakar i drevet. Via nålen vrider sig kvarnstenarna och mal spannmålen. Det färdiga mjölet tappas av via tutan och samlas upp i en säck. Bilden återges från en rapport av Caroline Ranby med titeln *Vattenmøllan, Brunnby socken – Kulturhistorisk dokumentation 2004 med preliminärt åtgärdsprogram*. Se också Bert Burgers schematiska konstruktionsritning på sidan 53.

Ingen vacker syn i början

SÅ HÄR SKREV föreningen på våren 2011 om inriktningen av arbetet:

»Rekonstruktionen går ut på att återskapa en vattenmølla i Kullabygden. Syftet är framför allt pedagogiskt; föreningen vill visa allmänheten hur en vattenmølla på Kullahalvön var byggd och fungerade.

Vi vill också skapa förståelse för hur en del av livsmedelsförsörjningen fungerade på ett stort gods som Krapperup under 1700- och 1800-talet. Ytterligare ett syfte är att bidra till att historiska tekniker och kompetenser kan upprätthållas.

Efter förberedelser och planering satte arbetet med att rekonstruera møllan fart 2005 med utgångspunkt i de kulturhistoriska undersökningar som antikvarie Caroline Ranby och arkitekt Bert Burger hade gjort. Den senare svarade för en mycket noggrann uppmätning och nivellering, som gav kvarnmaskineriets läge och dimensionering.

Stadsantikvarie Henrik Ranby har tillsammans med Bert Burger lett renoveringsarbetena och haft löpande kontakt med alla inblandade.

I hela vattenmøllan stod vatten en bra bit upp på murarna

De byggnadsarkeologiska spåren inne i byggnaden och arkivuppgifter om kvarnens utseende och utrustning mellan 1758 och 1897 ligger till grund för rekonstruktionsarbetet.

Så mycket av befintligt originalmaterial som möjligt ska bevaras och återanvändas. Allt arbete ska utföras med den teknik, de material, de dimensioner och det utförande som hör till kvarnbyggnader från den aktuella perioden. Mindre avvikelser får förekomma endast om de är väl motiverade.

Det praktiska arbetet har till en del utförts av föreningens medlemmar, medan huvuddelen har gjorts av ett och samma byggföretag, nämligen Domstens kulturbyggnadsfirma. «

Vattenmøllan hade stått och förfallit i över 100 år när restaureringen började på allvar 2005. Det var ingen vacker syn som mötte entusiasterna i den nybildade Vattenmøllekommittén när de satte

Alla foton ovan av Bert Burger

igång. I hela vattenmøllan stod vatten en bra bit upp på murarna. Det var en enda, sammanhängande vattenyta som täckte både kvarnrännan och møllans golv. Bottensyllarna var ruttna och de vertikala stolparna saknade stöd. Detta syns på bild 1–3.

Till att börja med gällde det att pumpa bort vattnet – och sedan att hålla undan vattnet från golvet. Detta var nödvändigt för att det skulle gå att komma åt att rensa bort skräp och börja byta ut dåligt virke.

Bild 1–4 visar delar av den gamla kvarnstolen. Uppe på den hade man på 1900-talet byggt en mellanvägg. Kvarnstolens nedre delar hade ruttnat efter att ha stått länge i vatten.

Bild 5 visar den östra delen av kvarnrännan. En stor del av rännan var fylld av sand, grus och bråte. När den rensades tog man till vara gamla föremål som porslin, glas och löständer (!)

Restaureringen sätter igång – ger resultat

ARBETENA UNDER ÅREN 2005–2007 var ett viktigt steg mot att återskapa det gamla utseendet på byggnaden, men en del blev också gjort inne i möllan:

Ett nytt fönster i sydgaveln monteras

Sydgavelns locklister repareras

Sydgaveln rödfärgas

Stormlister byts

Den bockkonstruktion som har burit kvarnstenar och kronhjul (kvarnstolen) säkras provisoriskt

Ett parti av kvarnrännan grävs fram väster om huset. Arbetet avslutas av säkerhetsskäl en bit från kvarnhuset; det återupptas när kvarnhusets västmur är säkrad

En bit av stenläggningen framför kvarnhusets ingång tas fram

Västfasaden förbättras: demontering av kraftigt sättningsskadade murverks-partier; insättning av tre genomgående vindbjälklagsbjälkar i furu av drygt tio meters längd; montering av nytt remstycke av ek; uppmurning av naturstensmurverk i lerbruk och med fogning av kalkbruk

Den gamla portöppningen i västfasaden återskapas så att vattnet från en kan rinna ut i kvarnrännan. Porten överbryggas med tätt lagda ekbjälkar, alltså på samma sätt som gäller för byggnadens övriga muröppningar

En karm av ek monteras i den återskapade porten i västfasaden; karmen monteras med hjälp av gängade stänger och muttrar i murverket, se bilderna på nästa sida

Vattennivån i kvarnrännan sänks med cirka en halv meter

- År 2007 var byggnaden i stort sett stabiliserad och de akuta rasriskerna hade avvägrats.

Under de tio åren från 2008 till och med 2017 låg fokus fortsatt på själva byggnaden och kvarnrännan:

Rekonstruktion av kvarnstolen enligt Bert Burgers konstruktionsritningar. Arbetet gjordes i ek och tappades ihop

Det västra takfallet lades om. Dessutom restaurerades stensockeln i väster och skadade murpartier i det nordöstra hörnet förbättrades

Kvarnloftet lades om med fyra förbindande bjälkar samt en trappa

Kvarnrännan rensades

Möllans östra tak reparerades och en loftport rekonstruerades på samma sida av möllan, se bilderna på nästa sida

Grundmurarna reparerades och kompletterades med nya kilstenar

Loftgolvet lades om och bjälklaget reparerades

Avrinningen från kvarnen till bäcken förbättrades

Den gamla portöppningen i fasaden mot väster återskapades. Porten överbryggades med tätt lagda ekbjälkar. En karm i ek sattes på plats med hjälp av gängade stänger och muttrar i murverket. Arbetena utfördes under 2007. Foto Caroline Ranby

Bilden ovan visar hur det östra takfallet bågnade före renoveringen 2012. På bilden intill har den rekonstruerade loftporten kommit på plats. Genom den tog man in spannmålen som skulle malas i vattenmöllan. Foto Ingela Blomén, Regionmuseet Kristianstad

Historiekorrekt restaurering av Vattenmölla

Föreningen Vattenmöllans Vänner lägger ned mycket krafter för att bevara bygdens sista vattenmölla. Nu ska de fyra meter breda en från 1800-talet återställas.

Av Björn Gadd Foto Sonny Thoresen

Det är ett idogt jobb att återställa den gamla vattenmöllan till sitt originalskick. Föreningen Vattenmöllans Vänner jobbar hårt för att processen ska flyta framåt. [På bilden Hasse Hansson, ordförande i föreningen och ägare.]

DET BLÅSER KRAFTIGT ute på platsen, som fått sitt namn från den gamla Vattenmöllan. Den är belägen mellan Lerhamn och Mölle, där bäcken och havet slåss om uppmärksamheten med sitt porlande och brusande.

Intill vattenmöllan bor Hasse Hansson. Han härstammar

från en gammal möllaresläkt som var arrendebönder under Krapperup och framställde mjöl i kvarnen. Själva möllan nämns i skrift första gången 1629 och i mitten av 1700-talet var den i så pass dåligt skick att den fick byggas om. Kapaciteten mer än fördubblades genom att det lilla kvarnhjulet byttes ut mot två betydligt större hjul, med en

diameter på fyra meter. 1898 lades produktionen i vattenmöllan ner, det fanns helt enkelt inte tillräckligt mycket vatten för att hålla driften igång.

Vattenmöllan är bygdens enda bevarade i sitt slag och för att slå vakt om det kulturhistoriska värdet bildades Föreningen Vattenmöllans Vänner. Till en

början som en kommitté 2004 för att sedan ombildas till en förening 2010.

Föreningen består av många kulturhistoriskt intresserade personer, arkeologer, arkitekter och så en stadsantikvarie och byggnadsantikvarie för att nämna några.

De träffas fyra gånger om året för att ha styrelsemöte, men också för att måla och fixa i vattenmöllan. Till de mer compliceerade bitarna av restaurationen krävs utomstående antikvarisk kompetens.

– Den kanske största utmaningen blir att återskapa det stora kvarnmaskineriet, säger Hasse Hansson.

Han ser sig omkring inne i möllan. När han tog över stod det en meter högt vatten inne i möllan. Träinredningen i möllan var till viss del rutten och fick bytas ut och delar av yttermurnarna fick muras om. För ett par

hundra år sedan, när möllan var i drift slet möllaren och hans möllesvennar med att känka säckar inne i kvarnen.

– Med de redskap som fanns på den tiden så blir man imponerad av att de fick ihop allt, säger vattenmölleägaren och slänger en blick mot de stora stenbumlingar som är fastmura-
de i möllans väggar.

För att driva en vattenmölla krävs vatten, mycket vatten. Precis ovanför vattenmöllans inlopp låg förr i tiden en damm. I dag odlar en granne grönsaker där och därför blir det ingen återskapat damm.

– Ibland drömmer vi om det, men det känns inte realistiskt, säger Hasse Hansson.

Kvarnen kommer inte vara tillgänglig för allmänheten inom de närmaste fem åren, bedömer Vattenmöllans vänner. Det är mycket jobb kvar. I dagsläget är det endast speciellt inbjudna

personer och eventuella sponsorer som får komma och titta. För Vattenmöllans vänner är beroende av bidrag för att kunna fortsätta med sitt arbete.

– Men det är klart, om en skolklass hör av sig och vill komma och titta så nekar inte föreningen dem, säger Hasse Hansson.

Föreningen beräknar att återställningen av vattenmöllan kommer att kosta uppemot en miljon kronor. Den är en så kallad överloppsbyggnad, en byggnad som inte har någon producerande funktion. Snarare kulturell och pedagogisk.

Hasse Hansson har sina rötter vid vattenmöllan och nu är han fast boende i det som tjänade som stall förr i tiden.

– Det var dyrt att köpa men det kändes rätt i hjärtat, säger han om att han nu äger det som släkten under hundratals år arrenderade av Krapperup.

Helsingborgs Dagblad har skrivit många gånger om restaureringen av vattenmöllan; första gången var redan den 4 oktober 2005.

Den artikel som återges här publicerade tidningen sommaren 2012. Då hade arbetena kommit en bra bit, men mycket återstod.

En del av det som var en »sanning« för åtta år sedan har senare omprövats

och ändrats. Det visade sig bland annat att det inte behövde vara orealistiskt att återskapa kvarndammen; grannen som odlade grönsaker på marken har lämnat arrendet, och i dag förfogar vänföreningen över marken.

Det skulle också visa sig kosta mer att rädda möllan än den miljon som nämns i artikeln, se sidan 50.

Sedan 2018 är möllans maskineri i fokus

INGENTING FANNS KVAR av det gamla maskineriet när föreningen startade restaureringen av vattenmöllan. Det har måst tillverkas med hjälp av bland annat syneprotokoll i Krapperups godsarkiv och Bert Burgers konstruktionsritningar som följer uttagen i bockkonstruktionen.

I början av 2018 rekonstruerades de två kvarnaxlarna av bröderna Ravanis på Nyhamns Såg & Båtbyggeri i Bräcke.

Domstens Kulturbyggnadsfirma satte axlarna på plats genom att passa in dem i de upplag som hade tillverkats tidigare och placerats på ömse sidor om kvarnrännan. Axlarnas södra ändar vilar i upplagen i nischer, insprängda i väggen. I april var monteringen slutförd.

Vintern och våren 2020 var en intensiv tid. Under 2019 hade föreningen upphandlat produktionen av ett vattenhjul med tillhörande kronhjul och drev.

Valet föll på Domstens Kulturbyggnadsfirma, och arbetet utfördes av Pelle Nilsson i samarbete med Magnus Börjesson, Vasstak Kullabygden.

De startade tillverkningen i december 2019, och några månader senare kunde de sätta vattenhjulet på plats. Efter intrimning och smärre justeringar snurrade hjulet som det skulle. Produk-

tionen fortsatte, och under april och maj blev även kronhjulet och drevet klara; de sattes in i möllan.

Det som framför allt fattas för att maskineriet i den första linjen ska fungera är två kvarnstenar. Dessa tillverkas i livsmedelsbetong efter Bert Burgers konstruktionsritningar, se sidan 56, och levereras från Tyskland under 2020.

Föreningen räknar med att i höst kunna testa att de nya delarna fungerar tillsammans så att möllan klarar av att mala. För en sådan provkörning krävs vatten, men ingen stor mängd, vilket bör kunna ordnas med någon form av provisoriskt arrangemang. Läs mer om vattenfrågan på sidan 44.

Magnus Börjesson och Pelle Nilsson tillverkade vattenhjulet, drevet och kronhjulet under tre månader omkring årsskiftet 2019/20. Installationen i vattenmöllan skedde under våren. Båda har lång erfarenhet av svåra projekt som rör gamla byggnader. Foto Hasse Hansson

En av kvarnaxlarna är på väg att baxas in i vattenmöllan. I vardera änden av axeln sitter gamla ändstycken från en nedlagd mölla i Fredriksdal utanför Helsingborg. Det var tvunget att ta in axlarna via lilla dörren, eftersom det inte gick att ta dem stora vägen. Foto Hasse Hansson

De två bilderna ovan togs i januari 2020. Tillverkningen av vattenhjulet pågick då i ett snickeri nära Väsbyrondellen i Höganäs. Eftersom hjulet är cirka fyra meter i diameter krävdes det en stor lokal för att produktionen skulle få plats. Bilderna visar hjulets ena yttersida. I skårorna ska 30 skovlar passas in när sidorna sätts ihop i vattenmöllan. Foto Hasse Hansson

Bilden till vänster är från den stora dagen, den 31 mars, när vattenhjulets olika delar levererades för att sedan monteras ihop på plats. I botten på flaket ligger hjulsidor och ovanpå dem skovlarna. Foto Christer Wallentin

Insättning och montering av vattenhjulet

Foto Christer Wallentin

Vattenhjulet levererades som byggsats Varje yttersida var uppdelad på två halvor. Väl på plats skruvades sidorna ihop och kompletterades sedan med ekrar och skovlar. Därefter tjärades hela konstruktionen. När allt var klart snurrade man på hjulet, först för hand och sedan med hjälp av lite vatten. Efter intrimning konstaterade hjulbyggarna att jobbet gått bra, och några veckor senare monterade de kronhjul och drev. Konstruktionen av vattenhjul och kronhjul följde Bert Burgers ritningar, se sidan 55.

Foto Håse Hansson

Vattenfrågan på väg att lösas

UNDER ALLA ÅR som kvarnen var i bruk rann vattnet uppifrån berget, fyllde på hålldammen på sin väg till kvarnen och samlades slutligen i dammen som låg alldeles öster om kvarnen. Se Anton Ciöpingers karta på sidan 19, där kvarndammen är markerad med ett stort F.

När kvarnen skulle köras släppte möllaren på vatten från dammen. Vattnet rann genom möllan och drev skovelhjulen. Sedan fortsatte vattnet ut i Öresund via Vattenmöllebäcken.

Kvarndammen lades igen bara några år efter att kvarndriften hade upphört 1897.

Hösten 2019 kom föreningen in i den sista fasen i arbetet med vattenmöllan. Till att börja med handlade det om att restaurera en mindre del av den gamla kvarndammen, närmare bestämt den del som ligger söder om bäcken, sydöst om kvarnen, etapp 1.

Grävningarna kunde dra igång i mars 2020 efter klarsignal från Länsstyrelsen. En restaurering av kvarndammens vattenyta med tillhörande stenmurar,

om än partiellt, underlättar för besökare att sätta sig in i hur det såg ut omkring vattenmöllan en gång i tiden.

Bilderna på nästa sida ger glimtar från arbetet och visar hur resultatet blev. En komplikation var att några gamla pålar upptäcktes, vilket krävde kontakt med Länsstyrelsens arkeologiskt ansvarige tjänsteman innan grävningen fick fortsätta.

I nästa etapp gäller det att återskapa resten av den gamla kvarndammen, en yta på cirka 1 200 kvadratmeter. Men för att det ska kunna ske krävs till att börja med en utredning och sedan en omsorgsfull planering.

Därtill måste Länsstyrelsen eller Mark- och miljödomstolen pröva ärendet. Sist men inte minst ska den andra etappen finansieras, vilket förhoppningsvis kan ske på samma vis som den första, det vill säga genom Naturvårdsverkets våtmarkssatsning.

Foto Hasse Hansson, tre mindre bilderna

Foto John Fridler, bilden med inskriven text

Foto Henrik Ranby

Vattenbrist – gammalt problem

ÅR 2018 REDOVISADE Dag Wisæus en omfattande vattenutredning för föreningen; den blev en säker grund för det fortsatta arbetet med vattenfrågan. Kartorna på nästa sida är hämtade ur Dags rapport.

En orsak till att kvarndriften upphörde 1897 var brist på vatten. Krapperup hade dränerat åkrarna genom utdikningar, vilket fick till följd att en del av vattnet som tidigare rann till möllan leddes andra vägar till Öresund.

Före utdikningarna drevs möllan med vatten från ett cirka fyra kvadratkilometer stort område som sträckte sig från möllan upp till Björkeröds mosse, Håkull, Himmelstorp, Solhaga och Bränneslyckan, se karta A.

Redan före utdikningarna var den naturliga vattenföringen otillräcklig för kontinuerlig drift av möllan. Därför samlades det tillrinnande vattnet upp i tre reservoarar som tömdes när möllan skulle mala. Främst utnyttjades hålldammen och kvarndammen, men ibland även Björkeröds mosse.

Det ursprungliga vatteninsamlingsområdet har delats upp i tre delområden enligt karta B. Vattnet från område 1 leds efter utdikningar till ett öppet

dike som rundar »Nybygget« innan det fortsätter ut i Öresund cirka 100 meter norr om vattenmöllan. Tidigare leddes detta flöde till vattenmöllan. Tillrinningen från område 2 kommer liksom förr till möllan trots utdikningarna.

Krapperups reservoar, som används för konstbevattning av Krapperups åkrar, var klar för användning 1979, drygt 80 år efter möllans nedläggning.

Under vintern styrs vattnet från område 3 med en ventilbrunn till reservoaren medan det fortsätter till vattenmöllan under resten av året. När reservoaren är full leds dess tillrinning genom ett bräddavlopp ut i Öresund vid Lerhamn; det ligger 1,2 kilometer söder om vattenmöllan.

Efter tillkomsten av Krapperups bevattningsdamm och ökad utdikning har de hydrologiska förutsättningarna försämrats ytterligare sedan kvarndriften lades ned.

Under sommaren kommer numera endast cirka två tredjedelar av det ursprungliga flödet till möllan och under vintern cirka en tredjedel.

Karta A Vatteninsamlingsområdet före nedläggningen av kvarnen 1897. Inskriften, förklarande text av Dag Wisæus

Karta B Vattentillgång vid nuvarande förhållanden 2019. Inskriften, förklarande text av Dag Wisæus.

Havsöring går upp i Vattenmöllebäcken

FÖRENINGENS ÖNSKAN ÄR att återskapa *hela* den ursprungliga kvarndammen. Varför restaurerades då bara knappt halva den gamla dammen i början av 2020?

Förklaringen hänger ihop med att havsöring går upp i Vattenmöllebäcken för att äta och fortplanta sig. Den första etappen i dammprojektet kunde genomföras utan att det berörde bäcken; den flyter opåverkad vid sidan om den återskapade dammdelen.

Men om resten av den gamla kvarndammen också ska kunna restaureras måste föreningen hitta ett sätt som inte inverkar negativt på havsöringen. Fisken måste alltså även fortsättningsvis kunna nå åtminstone lika långt upp i bäcken som i dag, gärna längre.

Därför har föreningen startat ett *forskningsprojekt* som går ut på att dels lösa havsöringsfrågan, dels precisera vad som över huvud taget krävs för att återskapa hela den gamla dammen. Arbetet finansieras delvis genom att bidrag från Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen.

Det handlar om att ta reda på hur dammen fungerade hydrologiskt sett, det vill säga vilka vattennivåer och fallhöjder som gällde. Projektet ska så

exakt som möjligt visa hur stor kvarndammen var, hur den var byggd och var gränserna för den gick.

Kartor och andra dokument i godsarkivet på Krapperup ska studeras, och information om andra gamla kvarndammar i Skåne inhämtas vid behov. Projektet ska ta fram ritningar, kartor och arbetsbeskrivningar som kan användas när det blir dags att ta in anbud från företag som kan göra jobbet.

Utredningen ska undersöka om restaureringen av återstoden av den ursprungliga kvarndammen kan kombineras med att kvarndammen samtidigt utgör en våtmark, alltså på samma vis som i den första etappen. I så fall ökar möjligheten att föreningen kan få ett statligt bidrag.

Projektet ska utreda om en rekonstruktion av hela den gamla kvarndammen kan regleras med en anmälan enligt Miljöbalken eller om det krävs en vattendom.

Sammanfattningsvis är syftet med restaureringen av kvarndammen att gynna naturmiljön samtidigt som en värdefull kulturmiljö återskapas.

Föreningen har sedan 2018 kontakt med **Naturcentrum**, ett företag som gör utredningar för både statliga och privata uppdragsgivare. Vår kontaktperson är **John Fidler**, fiskeribiolog och våtmarksexpert. Han medverkar i föreningens forskningsprojekt, som beskrivs ovan.

Vattenmöllebäcken var avgörande för driften av kvarnen. I bäcken samlades vatten från ett stort område öster om möllan. Bäcken fyllde kvarndammen, och när det var dags att mala ledde mjölnaren in vatten från dammen. Vattnet satte igång vattenhjulen; sedan rann det ut i kvarnrännan och återförenades nedströms med bäcken, som mynnade i Öresund.

Sedan urminnes tid har havsöring gått upp i bäcken för att leka. Innan Krapperup kulverterade bäcken kunde fisken nå ända upp till foten av Kullaberg. Numera kan den bara simma upp i jämnhöjd med banvaktstugan.

Foto Magnus Hellstrand 3–5; övriga Christer Wallentin

Frågor och svar

Fråga Vad är kvar att göra innan kvarnen är helt återuppbyggd?

Svar Ytterligare ett vattenhjul ska byggas tillsammans med kronhjul, drev, tråg med mera. Finansieringen är ordnad.

Fråga Återställningen av den gamla kvarndammen är ju påbörjad, men hur ser fortsättningen ut?

Svar Kruxet är havsöringen som går upp i bäcken. Länsstyrelsen tillät den inledande grävningen under förutsättning att den återskapade dammdelen inte skulle ha någon kontakt med Vattenmöllebäcken, och därmed inte påverka fisken.

För att fortsätta utgrävningen av dammen krävs en ny ansökan till Länsstyrelsen, där föreningen visar hur fiskfrågan ska lösas.

Föreningen avser att ge ett uppdrag till John Fidler på Naturcentrum att ta fram ett projekteringsunderlag och handlingar för tillståndsansökan för restaureringen av återstoden av kvarndammen.

Fråga Vad har det kostat att restaurera vattenmöllan?

Svar Föreningen har fått cirka 3,5 miljoner kronor i bidrag. Givarna har varit såväl stiftelser som organisationer och myndigheter, se sidan 9. Därtill kommer värdet av ideella arbetsinsatser, som kan uppskattas till cirka 3,0 miljoner kronor. Summan är alltså cirka 6,5 miljoner kronor.

Fråga Hasse Hansson äger tillsammans med sina barn fastigheten där vattenmöllan ingår. Kvarnen har restaurerats med frivilliga insatser och med pengar från bland annat stiftelser och statliga myndigheter. Finns det några garantier för att en eventuell ny ägare skulle fortsätta att ge allmänheten möjlighet att se kvarnen?

Svar Ja, det finns sådana garantier. Vänföreningen har ett nyttjanderättsavtal med fastighetsägarna som löper till slutet av 2030. Föreningen har rätt att visa vattenmöllan upp till åtta gånger per år och i övrigt visa möllan i samförstånd med fastighetsägarna. Avtalet är inskrivet i Lantmäteriets fastighetsregister, vilket innebär att det gäller mot nya ägare under avtalets löptid. Avtalet förnyas automatiskt i tioårs-perioder om ingen av parterna säger upp det.

Ägarna begärde i samråd med vänföreningen 2013 att kommunen ska

göra en detaljplan för fastigheten med beteckningen Krapperup 19:2, som leder till att kvarnbyggnaden q-märks. Syftet med kulturskyddet är att långsiktigt värna detta kulturminne.

Ursprungligen var kommunens mål att den nya detaljplanen skulle kunna antas under 2016. Men hög arbetsbelastning och interna problem på planavdelningen har fördröjt arbetet.

Fråga Marken där den gamla kvarndammen låg ägs av Krapperup. Finns det något slags avtal mellan godset och vänföreningen?

Svar Ja, föreningen arrenderar marken av Krapperup. Avtalet träffades 2018 och löper på fem år med automatisk förlängning i tvåårs-perioder om det inte sägs upp.

Fråga Anta att föreningen får tillstånd att återskapa hela den gamla kvarndammen. I vilken utsträckning skulle då kvarnen kunna mala spannmål?

Svar Förhoppningsvis räcker vattnet för att köra kvarnen under någon timme de dagar då den visas för allmänheten. Att köra mer än så är varken behövligt eller möjligt. Syftet är ju att demonstrera hur maskineriet fungerade förr i tiden.

Fråga Under våren 2020 grävde man alltså fram en del av kvarndammen. Är det något mer som ska göras med den?

Svar Det är troligt att dammen på några ställen omgavs av stensättning. Utredningen om den fortsatta återställningen av dammen kommer förhoppningsvis att ge svar på hur dammens kanter var beskaffade. I nästa steg handlar det då om att rekonstruera dessa.

Dessutom måste någon form av anordning förmodligen konstrueras för att havsöring även i fortsättningen ska kunna gå upp i Vattenmöllebäcken, så att den åtminstone kan simma upp i höjd med den gamla banvallen.

Fråga Anta att kvarnen en dag är fullständigt återställd, och att kvarndammen är restaurerad i sin helhet. Vad återstår då för vänföreningen att göra?

Svar Då går föreningen in i ett nytt skede, från återuppbyggnad till berättande. Fokus blir då att visa vattenmöllan i drift och försöka svara på frågor som uppkommer från tillfälliga besökare, skolklasser, forskare och andra.

Hur såg samhället omkring möllan ut på 1700-talet, alltså när den var en viktig del av godsets ekonomi och av livet i Kullabygden? Frågor av det slaget är spännande, och de kommer att kunna belysas från flera olika håll.

Referenser och kommentarer

OM DU VILL veta mer om vattenmöllan, och allt som har med restaureringen att göra, ska du gå till vår webbplats med adressen **www.vattenmollan.se**.

Där finns flera gånger mer information än som fick plats i den här skriften: text och bilder, ritningar och skisser. Under fliken Arkiv hittar du dels utförliga referenser till böcker, rapporter, tidsningsartiklar och liknande, dels länkar till mycket av materialet, så att det kan läsas på datorn.

Föreningen har en webbansvarig. Hans uppgift är att sköta hemsidan löpande för att uppgifterna ska vara så aktuella och riktiga som möjligt.

I det följande anges referenser till de källor som nämns i skriften. Sidnumret avser första gången som källan dyker upp.

Sidan 17

Petter Gotthard von Kochens journal 1734–1764, redaktör/utgivare: Sven Horndahl och Carin Olofsson, Skånes Släktforskarbörbund, Lund 2017, 1 430 s.

Sidan 20

Hasse Hansson: *Vattenmöllan, Brunnby socken – Släkter och gårdar i byn åren 1658–2010*, Holmbergs, Malmö 2016, 221 s.

Sidan 24

Janken Myrdal: Jordbruket under feodalismen 1000–1700, i *Det svenska jordbrukets historia*, Stockholm 1999.

Olaus Magnus: *Historia om de nordiska folken*, 1555, ny upplaga Uppsala 1909, 264 s.

Sidan 26

Caroline Ranby: *Vattenmöllan, Brunnby socken – Kulturhistorisk dokumentation 2004 med preliminärt åtgärdsprogram*, Vattenmöllekommittén, Höganäs 2004, 33 s.

Vitruvius: *Om arkitektur – tio böcker*, granskning och kommentarer av Johan Mårtelius, Stockholm 1989, 283 s.

Sidan 28

När det gäller Caroline Ranbys ritning har en senare kontroll visat att det fanns en cirka 0,7 meter bred öppning mellan kvarnhuset och undantaget; de två byggnaderna låg alltså inte dikt an.

Sidan 38

Björn Gadd: *Historiekorrekt restaurering av Vattenmølla*, Helsingborgs Dagblad den 14 juli 2012.

Sidan 46

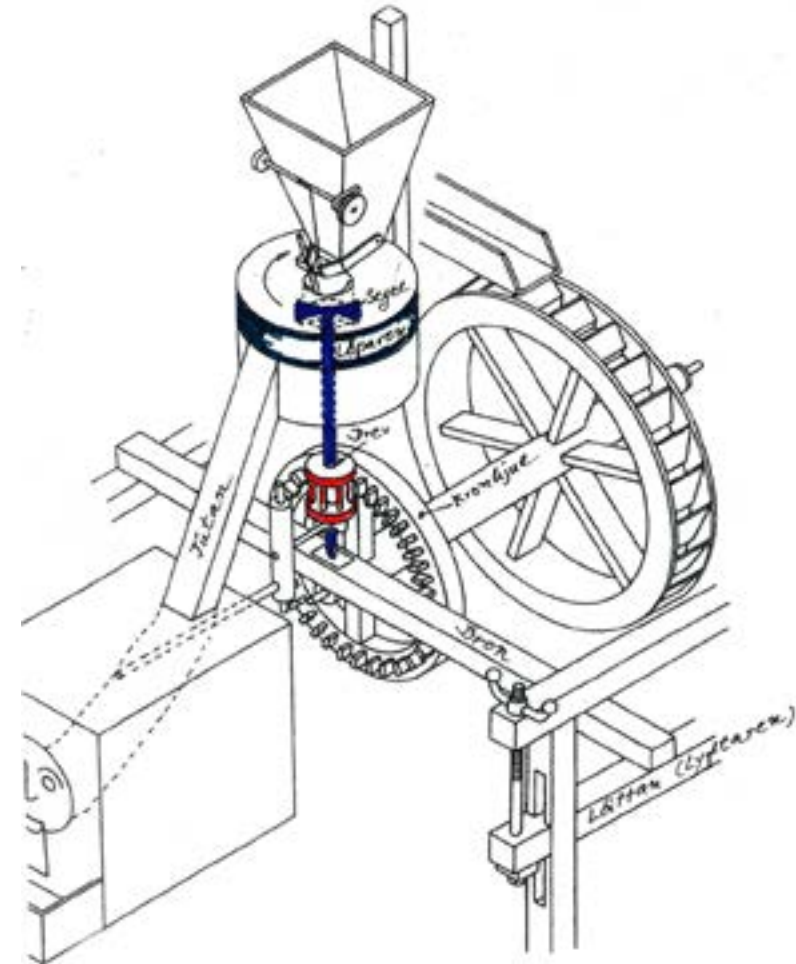
Dag Wisæus: *Vattenmøllan i Mølle – Vattenbyggnadstekniska förutsättningar*, Dag Wisæus Consulting AB, Stockholm 2018.

Bo Hansson, Hasse Hansson & Dag Wisæus: *Vattenfrågan på väg att få en lösning*, Möllekuriren 2019 nummer 4, sidan 40–44.

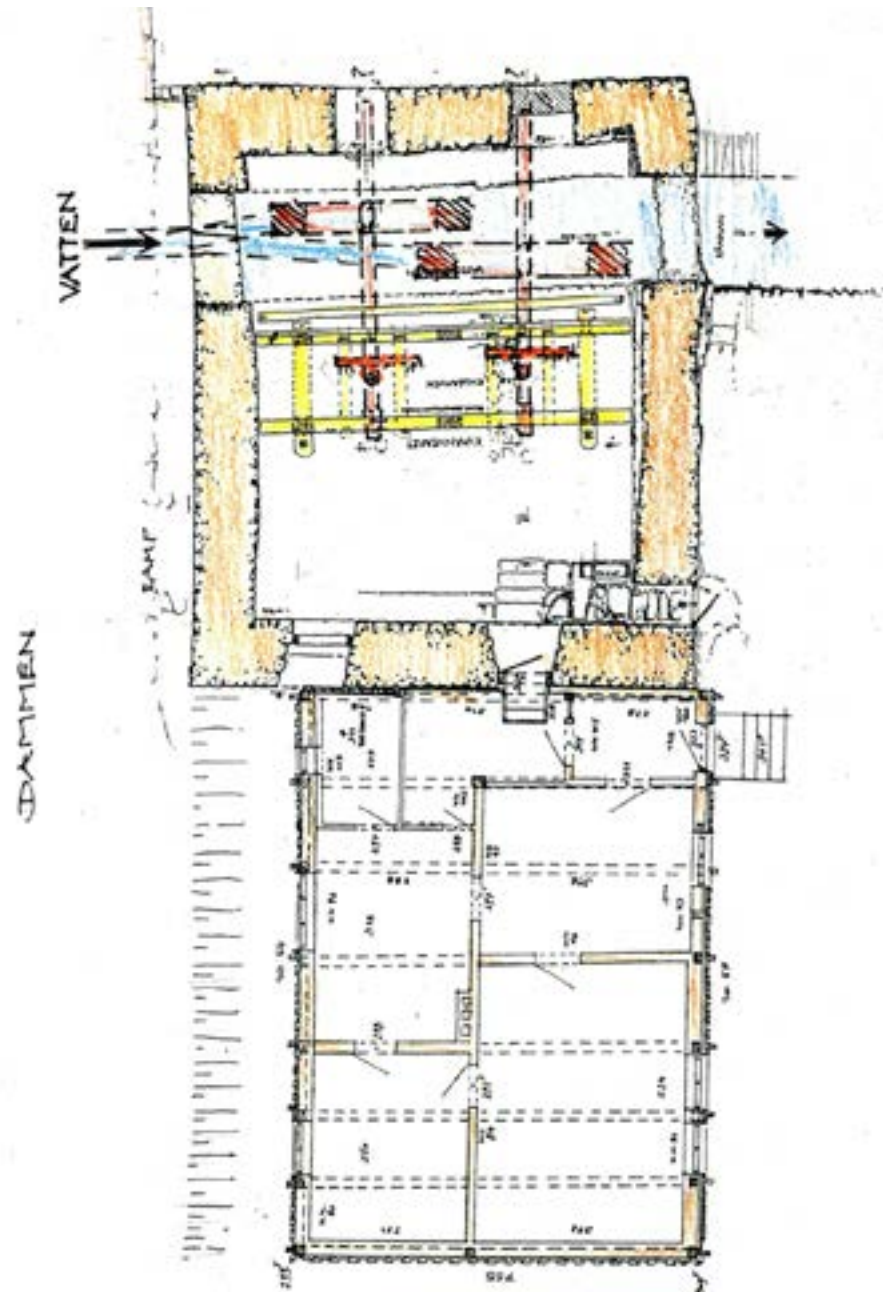
Ritningar

PÅ DE FÖLJANDE sidorna finns några av alla de ritningar som Bert Burger har gjort som underlag för restaureringen av vattenmöllan. Det finns hänvisningar

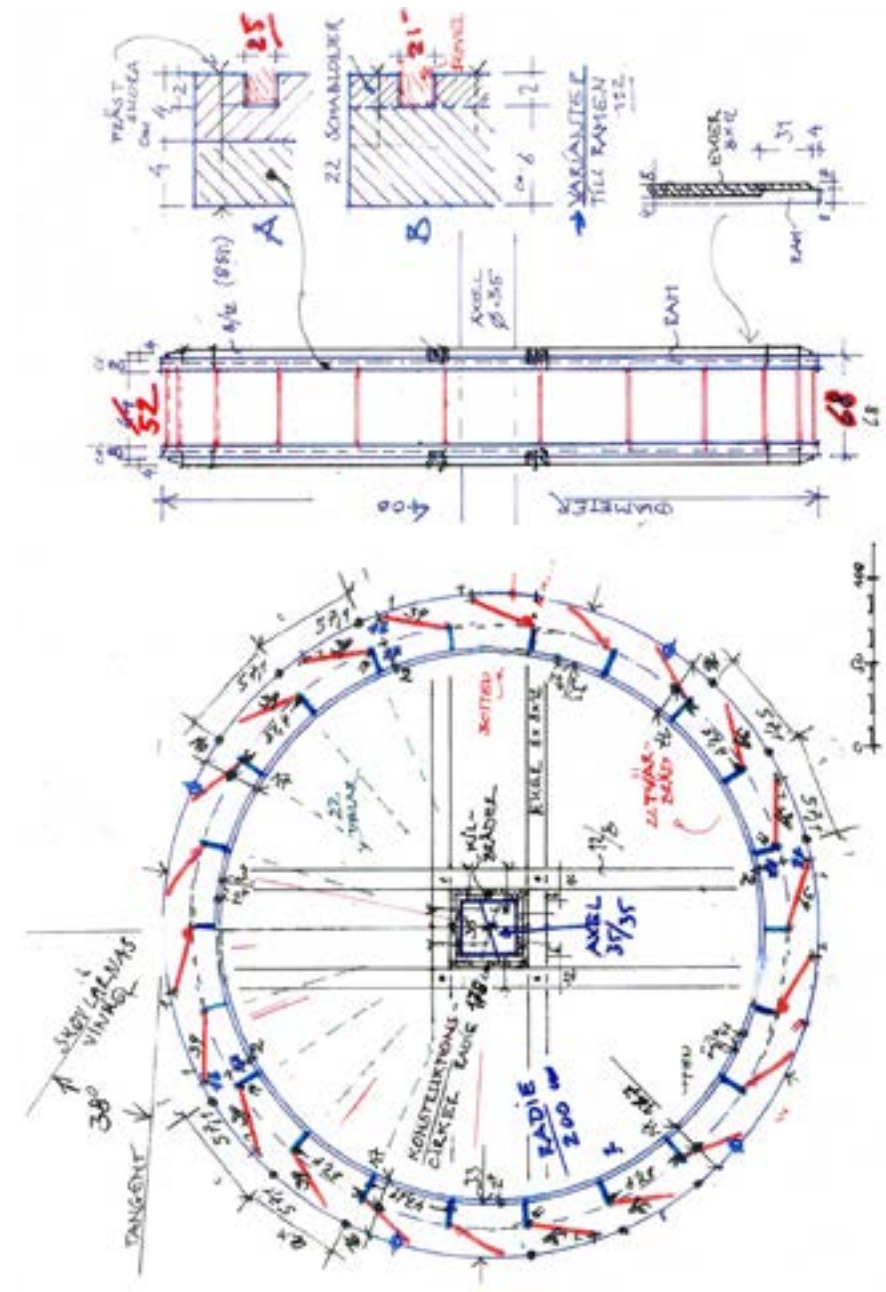
i den löpande texten till respektive ritning. Gå vidare till vår webbplats med adressen **www.vattenmollan.se** om du vill se flera ritningar.

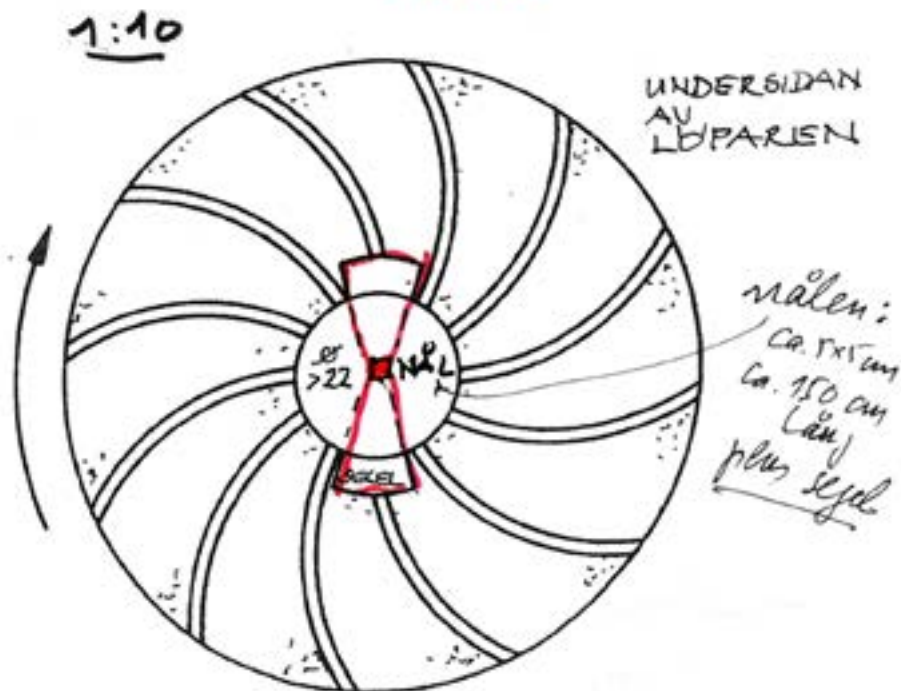
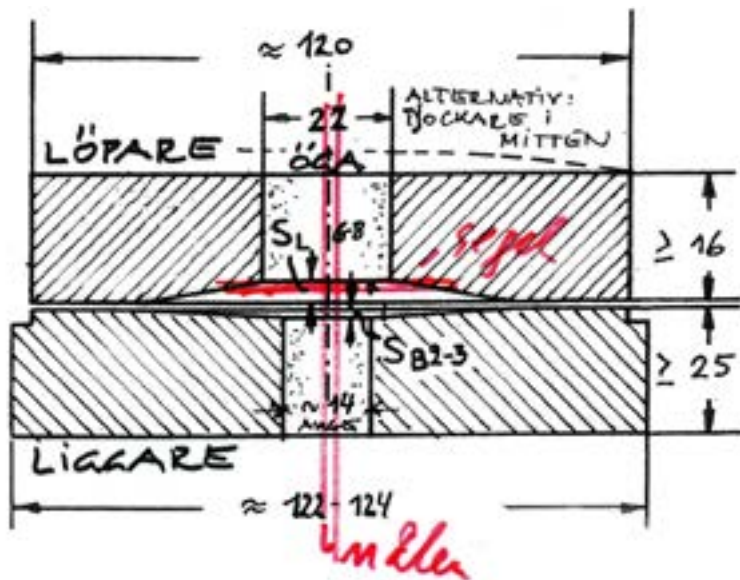
Schematisk konstruktionsritning av en mölla av Bert Burger 2018. Jämför sidan 32–33.

Vattenmöllan Brunnby socken. Bottenplan 1:100. Uppmätt av Bert Burger 2005. Jämför sidan 28.

Vattenhjulet Konstruktionsritning av Bert Burger den 8 februari 2018 och den 27 januari 2020. Jämför sidan 42–43.

Kvarnstenar Konstruktionsritning i skala 1:10 av Bert Burger den 19 april 2019. Kvarnstenarna gjuts i livsmedelsbetong i Tyskland. Jämför sidan 40.